

Els andorrans, l'administració de l'Arieja i la Primera Guerra Mundial

Miquèl Ruquet*

Català

Els andorrans, les autoritats de l'Ariège i la guerra de 1914-1918

Se sap que en la Primera Guerra Mundial es van fer males previsions, que va ser mal preparada per l'estat major francès, que preveia una guerra curta, acabada abans de Nadal; que no avaluà la capacitat destructora dels armaments moderns i creia en la impossibilitat econòmica d'una guerra llarga, que no tenia un pla per controlar eficaçment la frontera. L'agost de 1914 és necessari inventar eines per regular millor els passos entre França i Andorra o Espanya, per impedir als desertors de travessar la frontera, un aspecte més del control establert durant la guerra de 1914-1918. L'exacerbació del nacionalisme, abans i durant la guerra, contribueix a sacralitzar una línia que era percebuda per les poblacions a vegades com un entrebanc als intercanvis múltiples, però també com un mitjà d'instrumentalitzar l'Estat en el seu profit, com ho mostra Peter Sahlins. El control de la frontera andorrana és encara més complicat que el del conjunt de la frontera pirinenca, atès que l'Estat francès exerceix, amb el bisbe d'Urgell, la seva sobirania sobre el Principat d'Andorra.

Castellano

Los andorranos, las autoridades de Ariège y la guerra de 1914-1918

Se sabe que en la Primera Guerra Mundial se hicieron malas previsiones, que fue mal preparada por el Estado Mayor francés, que preveía una guerra corta, que terminase antes de Navidad; que no evaluó la capacidad destructora de los modernos armamentos y creía en la imposibilidad económica de una guerra larga, que no tenía un plan para controlar la frontera de manera eficaz. En agosto de 1914 es necesario inventar herramientas para regular mejor los pasos fronterizos entre Francia y Andorra o España, para impedir a los desertores atravesar la frontera; es otro aspecto del control establecido durante la guerra de 1914-1918. La exacerbación del nacionalismo, antes y durante la guerra, contribuye a sacralizar una línea que era percibida por las poblaciones a veces como un obstáculo para los intercambios múltiples, i también como un medio de instrumentalizar el Estado en su provecho, como lo muestra Peter Sahlins. El control de la frontera andorrana es aún más complicado que el del conjunto de la frontera pirenaica, ya que el Estado francés ejerce, con el obispo de Urgell, su soberanía sobre el Principat d'Andorra.

Français

Les andorrans, les autorités de l'Ariège et la guerre de 1914-1918

On sait que la Grande Guerre a été mal envisagée et mal préparée par les États-majors. La vision d'une guerre courte, terminée avant Noël, le manque de réalisme dans l'évaluation de la capacité destructrice des armements modernes, la croyance dans l'impossibilité économique d'un conflit de longue durée, se retrouvent dans l'absence de plan pour contrôler efficacement la frontière. Dès août 1914, il est nécessaire d'inventer des instruments pour mieux réguler les flux entre la France d'un côté et l'Andorre et l'Espagne de l'autre, car empêcher les déserteurs de franchir la frontière des Pyrénées n'est qu'un des aspects du contrôle mis en place pendant la guerre de 14-18. L'exacerbation du nationalisme, avant et pendant la guerre, contribue à sacraliser une ligne qui était perçue par les populations à la fois comme une entrave aux échanges multiples, mais aussi comme un moyen d'instrumentaliser l'État à leur profit, comme le montre Peter Sahlins. Le contrôle de la frontière andorrane est encore plus compliqué que celui de l'ensemble de la frontière pyrénéenne, étant donné que l'État français exerce, avec l'évêque de la Seu d'Urgell, sa suzeraineté sur le Principat d'Andorra.

Occità

Los andorrans, l'administracion de l'Arieja e la Primèira Guèrra Mondiala

Se sap qu'a la Primèira Guèrra Mondiala se son fàitas falsas previsions e que los combats van ésser mal preparats per l'estat major francès. Aqueste aviá la vision d'una guèrra curta, acabada abans Nadal, sabí pas avalorar la capacitat destructora dels armaments moderns e cresí a l'impossibilitat economica d'una guèrra longa, —inadaptacion que se trapa tanben en l'abséncia d'un plan per contrarotlar eficaçment la linha frontalièra. Al mes d'agost de 1914, es necessari d'inventar aisinas per regular millhor los passatges entre França e Andorra o Espanha, encara que empachar los desertors de travessar la frontièra n'és qu'un dels aspèctes del contraròtle establít pendent la guèrra de 1914-1918. L'exacerbacion del nacionalisme, abans e pendent la guèrra, va contribuir a sacralizar una linha que èra percebuda per las poblacions de còps coma una entrava als intercanvis múltiples, çaquela tanben coma un mejan d'instrumentalitzar l'Estat en lor profit, coma lo mòstra Peter Sahlins. Lo contraròtle de la frontièra andorrana es encara pus complicat que lo de l'ensem de la frontièra pirenenca, per la rason que l'Estat francès exercís, amb l'avesque de la Seu d'Urgell, la siá sobeiranetat sus lo Principat d'Andorra.

* Miquèl Ruquet, professor d'història i geografia al liceu d'Argelers de la Marenda
arizmendi.ruquet@wanadoo.fr

Se sap que en la Primera Guerra Mundial es van fer males previsions i que va ser mal preparada per l'estat major francès¹. Tenia la visió d'una guerra curta, acabada abans de Nadal, no va saber avaluar la capacitat destructora dels armaments moderns² i creia en la impossibilitat econòmica d'una guerra llarga –inadaptació que es troba també en l'absència d'un pla per controlar eficaçment la ratlla fronterera–. L'agost de 1914 és necessari inventar eines per regular millor els passos entre França i Andorra o Espanya, ja que impedir als desertors de travessar la frontera no és res més que un dels aspectes del control establert durant la guerra de 1914-1918. L'exacerbació del nacionalisme, abans i durant la guerra, contribueix a sacralitzar una línia que era percebuda per les poblacions de vegades com un entrebanc³ per als intercanvis múltiples, però també com un mitjà d'instrumentalitzar l'Estat en el seu profit, com ho mostra Peter Sahlins.⁴ El control de la frontera andorrana és encara més complicat que el del conjunt de la frontera pirinenca, atès que l'Estat francès exerceix, amb el bisbe d'Urgell, la seva sobirania sobre el Principat d'Andorra.

1. Els lligams transfronterers : l'alta muntanya pastoral

La muntanya no ha constituït mai un obstacle per a les poblacions que viuen als seus vessants, i les fronteres són sovint teòriques. Des de l'edat mitjana, les comunitats pirinenques dels dos vessants han establert relacions de reciprocitat i d'intercanvis de pastures que es troben també a la part central i a l'oest. La carta d'un *maire ariejès* resumeix bastant aquestes relacions multiseulars:

"Depuis un temps immémorial, les éleveurs du canton de Castillon forment plusieurs groupes ou syndicats qui afferment aux communes espagnoles de la frontière française

1. MIQUEL, P. *Le gâchis des généraux. Les erreurs de commandement pendant la guerre de 14-18*. Paris: Ed. Plon, 2001, p. 47-48: "França entrava en guerra sense haver-s'hi preparat de manera seriosa, amb una inferioritat manifesta respecte al seu adversari, mentre que havia desenvolupat un armament ofensiu brillant, i havia aixecat una classe suplementària, ràpidament instruída, per plantar cara a l'invasió." Joffre no és informat de les concentracions i dels desplaçaments de les tropes alemanyes : és resolt, però camina a cegues.

2. "El foc defensiu seria doncs anul·lat per la rapidesa de l'atac –atac mateix fonamentat en la convicció i en l'impuls– que permetria prevaler contra un adversari quedat en posició defensiva eventual." KRUMEICH, G. "Anticipations de la guerre". AUDOUIN-ROUZEAU, S; BECKER, J.-J. (dir.) *Encyclopédie de la Grande Guerre 1914-1918*. Col. Histoire et culture. Paris: Bayard, 2004, p. 172.

3. La "targeta fronterera", imposada durant la guerra és vista per JAUME BRAGULAT I SIRVENT com « [el] primer pas per a la desaparició de la llibertat fronterera, que, malauradament, havia d'anar en augment ». BRAGULAT I SIRVENT, J. *Vint-i-cinc anys de vida puigcerdanesa, 1901-1925*. Barcelona: Gráficas Casulleras, 1969, p. 39.

4. SAHLINS, P. *Boundaries. The making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley: The University of California Press, 1989 [trad. *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya, S. XVII-XIX*. Vic: Eumo, 1993, 372 p.]

chacun un des divers pâturages de Béret, Fourcail, Parrous, Barrados, etc... où ils conduisent leurs troupeaux en transhumance. [...] Ils sont préoccupés et désireraient savoir si à cause des circonstances actuelles, ils pourront cette année pratiquer ce même usage, ou bien s'ils en seront empêchés soit par les autorités espagnoles, soit par les autorités françaises. [...] Il paraît que sur certaines parties de la frontière c'est le contraire qui se pratique : ce sont les troupeaux espagnols qui viennent transhummer sur le sol français.⁵

El prefecte de l'Arieja imagina un control més estret dels pastors transnacionals: preconitza un passaport per als pastors "obligés d'amener les animaux en transhumance sur les territoires étrangers et de franchir fréquemment la frontière dans un sens ou dans l'autre".

Aquest document haurà d'implicar una fotografia amb els segells de l'ajuntament.⁶ No fa sinó anticipar les decisions de les cancelleries.⁷ Un mes més tard, el prefecte informa els maires d'acords internacionals que permeten les pastures al vessant sud dels Pirineus. Els pastors també han de pagar un rebut de fiança.

"Un accord intervenu entre les Gouvernements français et espagnol rend désormais possible l'exercice du pacage dans la région pyrénéenne et le passage des animaux de France en Espagne et en Andorre et réciproquement. [...] Les propriétaires intéressés devront [...] se munir dans les bureaux de douane [...] d'acquits-à-caution, c'est-à-dire de titres particuliers comportant l'engagement de la part des dits propriétaires et de cautions solvables, de réintroduire les mêmes troupeaux en France dès la fin de la saison des pacages."⁸

Fotografia de Charles Gausсен, 1903. Andorra, ramats i pastor al port de Fra Miquel, vista presa cap al pic d'Envalira que s'endevina al fons a l'esquerra. Fons Gausсен. Arxiu departamental d'Alta Garona.

5. Arxiu departamental de l'Arieja (d'ara endavant ADAr) 5 M 103: carta del maire de Castilhон de Coserans [Castillon] al prefecte el 2 d'abril de 1915.

6. ADAr 5 M 103: circular del prefecte als maires el 15 de maig de 1915.

7. ADAr 5 M 127: instruccions del general, cap de la regió militar núm. 17, (11 de juny de 1916) sobre la vigilància de la frontera. L'acord sobre l'exercici del dret de pastura pels propietaris i pastors espanyols és oficialment signat per l'ambaixador francès i el govern espanyol el 16 de juliol de 1915. Durant les hostilitats, els pastors hauran de ser proveïts d'un passaport amb fotografia concedit gratuïtament pels còsols francesos a Espanya i vàlid per a la durada de la pastura. Tenen 48 hores per declarar la seva presència al maire del municipi i fer apuntar el seu passaport. "Les usagers pratiquant le pacage journalier sont dispensés des formalités."

8. ADAr 5 M 103: circular del prefecte als maires el 23 de juny de 1915.

2. Els lligams transfronterers: el contraban

Aquests camins cap a les pastures d'estiu són també els del contraban, que ha permès nous corrents d'intercanvis.⁹ El comerç legal i il·legal existeix abans de 1914, perdura durant el conflicte, malgrat els múltiples controls, alimentat de totes les mancances de la societat nord-pirinenca.

Aquests lligams, com ho subratlla Michel Brunet per al període revolucionari als Pirineus Orientals, van reforçar la deserció en ensenyar la facilitat dels passos il·legals de la frontera i permetre els contactes amb els que s'havien escapat a Espanya: "Però el contraban contribueix igualment a aguditzar les dues característiques principals d'un Rosselló que ha viscut sempre a les franges dels grans imperis: la marginalitat i la insubmissió. En aquesta significació, es tracta també d'un fenomen polític de primera importància que es fa més vistós durant els períodes de crisi, i serà el cas en el moment de la crisi major de la Revolució."¹⁰

A l'Arieja, els contrabandistes són generalment andorrans. Segons el cap del lloc militar de Cervera de la Marenda, l'octubre de 1918, "*tout individu ayant les aptitudes physiques lui permettant de se livrer à ce trafic, est contrebandier. [...] La contrebande est un métier lucratif et par conséquent bien considéré en Andorre.*" El tabac és la principal mercaderia fraudulenta, quan als Pirineus Orientals es tracta d'altres productes de poc valor, com els llumins i la sal,¹¹ un tràfic que es pot qualificar

Formulari per a un passi de pastor. ADA R 5M103

Fotografia de Henri Gaussen, 1913. Sant Julià de Lòria vista des d'avall. Fons Gaussen. Arxiu departamental d'Alta Garona.

9. El contraban neix amb la mateixa noció de frontera i evidència l'existència d'una complicitat ben estreta (pel seu mateix caràcter il·legal i secret) entre gent d'un i altre costat. » PUJOL, E., « La relació històrica a banda i banda de l'Albera », *L'Albera, terre de passage de mémoires et d'identités*, Perpinyà, PUP, Institut Franco-catalan Transfrontalier, 2006, p. 170.

10. BRUNET, M., *Le Roussillon face à la Révolution française*, Perpinyà, El Trabucaire, 1989, p. 41.

11. El 1896, E. BROUSSE fa la descripció de la Guingueta d'Ix on "els espanyols surten dels magatzems i dels petits 'bazars' del poble amb les mans plenes d'objectes de fabricació francesa; i tanmateix els francesos, marxant de Puigcerdà, amb moltes capsas de llumins, llaminadures, mocadors de cap, cintes i mil petits res comprats de l'altre banda de la Reür." BROUSSE, E. *La Cerdagne française*. Perpinyà: *L'Indépendant*, 1896, 2a edició 1926. Però nord-catalans fan també exportacions que no són contraban de casa (ex. matxos).

de *contraban de casa*. Les valls produeixen de 95.000 a 100.000 kg de tabac cada any. És manufacturat a Andorra i tot és introduït a França i a Espanya. Els paquets, blaus, grocs i grisos, són idèntics als del control francès. Són lliurats en paquets de 30 kg, *"recouverts de toile et munis de deux bretelles pour être portés à dos"*.¹² Per als francesos, els andorrans no fumen aquest tabac, que troben *"mauvais"*. *"Ils achètent le tabac 8 Fr le kilo à la manufacture et le vendent 20 francs et plus dans les villages frontières de l'Ariège et de la Cerdagne française."* Quan les manufactures augmenten el preu a 11 francs, els contrabandistes es declaren "en vaga" i guanyen. La principal manufactura de les Valls es troba entre Escaldes i Andorra la Vella. És dirigida per un desertor cerdà, Joseph Priéto. No és molestat, malgrat la prohibició feta als desertors de residir a Andorra: és protegit pel Sr. Picart, notari a Encamp i síndic general.¹³ Durant la Primera Guerra Mundial es beneficien de la tolerància de les autoritats franceses. Però s'acaba amb l'armistici. El 20 de gener de 1919, el comissari especial de l'Ospitalet arresta a la carretera nacional 20 sis estrangers que es dirigeixen cap a Andorra. Tenen passaport andorrà, on no s'apunta en l'entrada a França. Dos d'ells, d'Encamp, han passat la setmana precedent per Siguer.¹⁴ Un d'ells, Jacint Borell, portava un fardell de tabac que ha deixat en un paller entre L'Agulhon [L'Aiguillon] i Bèlestar [Bélesta].¹⁵ Un tercer afirma haver passat per la vall d'Incles i haver caminat a Bèlestar per Lusenac [Luzenac]¹⁶ per portar un fardell de tabac de 25 a 30 kg a compte d'un espanyol anomenat Clement. Els tres altres van també passar, des de Canillo, per la vall d'Incles,¹⁷ tots portadors de tabac que han deixat en un paller de Sant Pau de Jarrat [Saint-Paul-de-Jarrat].¹⁸ El policia demana sancions: *"Il serait à désirer que l'on mette un terme à cette façon de faire de la part d'individus qui nous sont plutôt hostiles qu'utiles et qui se moquent de nos lois."*¹⁹ Un contrabandista andorrà,

12. Els contrabandistes es diuen "paquetaires". El sac és l'*attirail* clàssic del paquetaire. Llegiu CODINA I VIALETTE, O. *De Fer et de laine. Les vallées andorranes du XVIe au XIXe*. Perpinyà: PUP, 2005, 540 p., p. 423-432.

13. ADAr 5 M 127: còpia d'un informe del cap del lloc militar de Cervera de la Marenda al comissari del Govern a les fronteres el 7 d'octubre de 1918. Tramès el 8 pel comissari del Govern a les fronteres al prefecte de l'Arieja.

14. Aquesta vall és aquella per la qual passa l'essència del contraban amb la complicitat dels habitants i del *maire*. És també una via de passatge dels rebels. Hi ha entre el segle XV i el segle XVIII acords de repartiment de les pastures d'alta muntanya entre la comunitat de Siguer i la de la vall andorrana d'Ordino. Molt ritualitzats, aquests acords eren signats cada any a Siguer pels habitants d'Ordino que n'eren demandants. Relacions matrimonials unien també les dues valls veïnes. Informacions donades per Martina Camiade el maig de 2008.

Aquells emprius van més lluny que un intercanvi d'estiva: *"Ainsi en novembre 1627, le Conseil d'Ordino fournissait des armes – 5 fusils, un mousquet et un pedrenyal (tromblon à pierre) [trabuc o grossa pistola] – aux consuls de Siguer pour lutter contre les hommes du duc de Rohan."* CODINA I VIALETTE, O. *De Fer et de laine*. Op. cit., p. 40.

15. Pobles d'Arieja de la vall d'Ers.

16. Poble de la vall d'Arieja.

17. Les autoritats franceses escriuen "Inglès".

18. Poble de la vall d'Arieja al sud de Foix.

19. ADAr 5 M 127: informe del comissari especial de l'Ospitalet [l'*Hospitalet*] el 20 de gener de 1919 sobre maquinacions d'andorrans entrant a França fraudulentament.

Francesc Pirot, d'Encamp, és expulsat el 28 de febrer de 1919.²⁰ El maig de 1919, Valentí Riba, de la Massana, un cap de banda de contrabandistes andorrans, portador d'un revòlver, és condemnat a sis dies de presó.²¹ Al juny, Marc Albós, nascut a la Massana, a Andorra, és empresonat a Foix per "colportage de tabac en fraude."²² Dels tràfics més importants i més remuneradors com el sucre, el tres-sis,²³ la sal, els llumins o el tabac, són organitzats amb els animals, sobretot cavalls i matxos,²⁴ que l'exèrcit recerca per al front.

Per a l'Arieja, el director de les duanes de Perpinyà ha assenyalat, el 1899, els passatges més perillosos de la frontera. "*L'attention des brigades des Douanes sera particulièrement appelée sur les points de pénétration considérés comme les plus dangereux: la route de l'Hospitalet, le col de Fontargente et le port de Salau.*"²⁵ En realitat, cada vall té un passatge cap al sud i la vigilància es mostra encara més complexa. Els passatges són nombrosos i el prefecte sap de la impossibilitat de controlar-ho tot. Però té un coneixement molt relatiu de la muntanya amb una visió esfeïdora, contrària a la del seu col·lega de l'Alta Garona, veritable excursionista:

*"La traversée des Pyrénées, impossible en hiver depuis la tombée des premières neiges jusqu'au milieu du mois d'avril présente en effet, en tous temps des difficultés et des périls que seuls des hommes possédant une connaissance parfaite des montagnes et de leurs passages pourraient affronter. Si l'on en excepte le passage de l'Hospitalet, [...] la frontière ariègeoise, depuis sa jonction avec la Haute-Garonne au portillon d'Albe jusqu'à sa soudure avec les Pyrénées-Orientales au massif du Carlitte [sic] n'est qu'une succession de pics d'une hauteur moyenne de deux mille mètres ou de parois verticales d'un développement de l'est à l'ouest de plus de cent-vingt kilomètres. Les vallées profondes séparées par des escarpements rocheux sans communication les unes avec les autres s'élevaient rapidement vers la ligne de faite coupée par 35 ports à peu près inaccessibles à tout voyageur qui n'est pas un alpiniste entraîné. Les ports de Siguer, de Salau et d'Urets sont les seuls qui soient rendus praticables par des chemins muletiers et que l'on puisse traverser sans guide à l'aide de la boussole et de la carte."*²⁶

20. ADAr 5 M 127: decret d'expulsió de Francesc Pirot.

21. ADAr 5 M 127: informe del comissari de Foix al prefecte, 28 de maig de 1919.

22. ADAr 5 M 127: informacions donades pel cap dels guardes de la presó de Foix al prefecte, 10 de juny de 1919.

23. És alcohol de 98 graus.

24. El tràfic de matxos cap a Espanya és una constant del segle XVIII fins als anys 1930. Al final del segle XIX, Emmanuel Brousse en parla amb aquestes paraules: "La quantitat de matxos que s'expedeix de la Cerdanya [francesa] a Espanya és incalculable. Els cerdans compren joves mules o muls al Peiteu, a la Vendée, al Nivernais i a la Bretanya, els guarden durant dos o tres anys després els venden als Espanyols a preus elevats. Cerdanya va subministrar i subministra encara una gran part dels muls per a l'exèrcit espanyol. Es venen també molts cavalls cerdans i rucs." BROUSSE, E. *La Cerdagne française*, op. cit.

25. ADAr 5 M 103: carta del director de les duanes de Perpinyà al prefecte, 12 de juny de 1899.

26. ADAr 5 M 127: minut d'un informe del prefecte al ministre de l'Interior el 15 de desembre de 1916 sobre les mesures que cal adoptar per impedir la deserció a la frontera. [Afirmació ben reductora pel que es tracta dels colls esmentats]

Andorra és al centre d'un tràfic de muls cap a Espanya a partir de l'Arieja. El camí és ben conegut després d'unes quantes preses. L'octubre de 1917, un ramat de trenta-tres mules va travessar el municipi de Causson [Caussou] per un camí de ferradura dit *camí de Labinal* a partir del pont de Perlas [Perles] i que dóna accés a Andorra per Fontar-gent. El ramat era acompanyat amb tres andorrans o espanyols. Els contrabandistes es van escapolar disparant un tret per advertir els altres. Hi havia un mul adult de 7 a 8 anys que conduïa el ramat i trenta-dos *muletaux* de 12 a 18 mesos.²⁷ Un mes més tard, un altre ramat és agafat al mateix indret. Tornant d'una emboscada al pont de Perlas, un gendarme i un soldat descobreixen un ramat dissimulat darrere uns arbres al municipi de Savinhac [Savignac]. Els sis conductors amenacen la patrulla amb els bastons abans de fugir quan veuen les armes. El ramat es componia de 19 muls i de dos cavalls.²⁸

Abans de passar la frontera, les mules són amagades lluny de la frontera, al nord de Foix. El 12 de juny de 1917, el *maire* de Casaus [Cazaux], al cantó de Varilhas [Varilhes], assenyala al prefecte la presència de 50 a 60 muls al seu municipi.²⁹ Els gendarmes investiguen i descobreixen dos ramats de mules, l'un a la granja Caulau, al municipi de Casaus, i l'altre a la granja Peirablanca [Peyreblanque] a Rius [Rieux], un municipi veí. "*La ferme Caulau est située au milieu des bois sur les montagnes qui séparent les communes de Cazaux et d'Aigues-Juntes. Elle se trouve à deux kilomètres de toute habitation et à 15 kilomètres environ de la brigade.*" El ramat hi és des del març i abans s'estava des del començament de l'any al caseriu de Formiguèras [Fourmiguères], al municipi de Crampagnar [Crampagna]. L'altre ramat està també molt aïllat, no gaire lluny d'aquest caseriu de Formiguèras. Els animals s'hi estan des d'octubre o novembre de 1916. Els dos ramats pertanyen a andorrans i poden *sans difficultés* marxar dels llocs a l'esquena dels gendarmes, la brigada dels quals queda reduïda a tres homes.

És ja el cas per a 18 mules, muls i pòltres, que han deixat Peirablanca cap a Acs [Ax-les-Thermes] el 7 de juny i els gendarmes no ho han sabut fins al 8. El mateix dia un altre ramat ha arribat de Montalbà³⁰ (Tarn i Garona). "*Les bêtes passent en Espagne par petites fractions et sont au fur et à mesure remplacées par d'autres venant de l'intérieur.*"³¹ El 1918, una informació del BCR³² de la regió militar núm. 17³³ dóna un aclariment sobre el tràfic de mules. Els comerciants contrabandistes d'Andorra vénen fàcilment a França amb un passaport andorrà concedit pel sindic. Compren muls a Bretanya i al Peiteu. "*Bonaventure Coma fait son commerce en combinaison avec le maire de Siguer (Ariège) et un Andorran résidant en France nommé Gil Pintat. Le maire de Siguer et*

27. ADAr 5 M 125: informe del comissari especial de l'Ospitalet al prefecte, 27 d'octubre de 1917.

28. ADAr 5 M 125: informe de gendarmeria de la brigada de Savinhac, 20 de novembre de 1917.

29. ADAr 5 M 125: carta del conseller municipal fent funció de *maire* de Casaus al prefecte, 12 de juny de 1917.

30. Montalban en occità.

31. ADAr 5 M 125: informe de gendarmeria de la brigada de Varilhas, 10 de juny de 1917.

32. *Bureau de Centralisation des Renseignements*: servei central d'informacions militars.

33. Regió militar de Tolosa del Llenguadoc.

Gil Pintat se charge de louer des écuries à côté de la frontière où sont amenés les mulets destinés à être introduits [en] contrebande en Andorre. En France, Bonaventure Coma se fait passer pour négociant en vins. Comme il n'a pas l'argent nécessaire à l'achat des mules, cet argent lui est prêté par le maire de Siguer et par un petit banquier de Toulouse, bien connu de tous les Andorrans. Actuellement ces prêts sont faits à gros intérêts. Ces bailleurs de fonds se charge également de fournir de l'or à Bonaventure Coma et à ses complices qui l'exportent en Espagne réalisant également de gros bénéfices."³⁴

Un informe del comissari especial de Foix analitza, l'agost de 1918, els papers de cadascun dels actors del tràfic.³⁵ El maire de Siguer, François Caralp, és propietari d'un hotel que és el "*rendez-vous des contrebandiers et des individus suspects qui franchissent frauduleusement la frontière et s'arrêtent chez lui pour se reposer.*" És ell qui allotja també, en un edifici que és propietat seva, el lloc militar que vigila la frontera. "*Le maire de Siguer est d'une moralité douteuse, on le donne comme peu scrupuleux.*" S'encarrega de la logística dels contrabandistes, però, segons la policia, no participa en els passos dels animals.

Bonaventura Coma, d'Ordino, fa el comerç de cavalls i de muls i com el seu pare el contraban de mules. "*Coma fait simplement la contrebande, [...] et [...] ses sentiments sont plutôt francophiles.*" Altres contrabandistes de mules són catalogats: Gibergera és un propietari de l'Aldosa, a Andorra, i és associat amb un anomenat Bonell àlies l'Hostet de Soldeu, i Clement, propietari a "Nies"³⁶ (Andorra); Joan Naudí d'Ordino, cosí de Gil Pintat, és també contrabandista de mules i de tabac, però a més és sospitós de passar la correspondència destinada al consolat alemany de Barcelona. El seu fill ve a França amb falsa documentació i Joan Naudí passa sovint "*toujours frauduleusement, par les sentiers de la montagne*". Afavoriria també la deserció dels soldats francesos. Guillem Adellach, àlies Figat, viu a Llorts, al nord d'Ordino. Contrabandista de mules, "*il affiche des opinions nettement germanophiles, appartenant au clan clérical*". Ell també passa pel port de Siguer; els germans Riba viuen a Ordino i Víctor Obach, a Escaldes. Tots fan a la vegada el comerç i el contraban de mules; finalment, Francesc Pla, hostaler a Escaldes, és sospitós de rebre els que transporten la correspondència i els contrabandistes, fins i tot si no fa contraban. Els germans Josep i Bonaventura Pons d'Ordino s'encarreguen de fer travessar la frontera als animals. Gil Pintat de Montgaillard és un "*contrebandier de profession, il fait passer frauduleusement des mules pour son propre compte et pour celui de différents patrons*". "*Tous ces Andorrans qui habitent l'Andorre et se livrent à cette contrebande de l'or, des mulets et sans doute aussi des brochures de propagande*

34. ADAr 5 M 127: informació del general Cornille, cap de la regió militar de Tolosa, al comissari especial de Foix, 21 de juliol de 1918.

35. ADAr 5 M 127: informe del comissari especial de Foix al controlador general dels serveis d'investigacions judicials a propòsit del lligam entre contrabandistes de Siguer i d'Andorra, 17 d'agost de 1918.

36. Anyós, a la vall de La Massana?

germanophile, sont en combinaison avec d'autres Andorrans qui habitent la France et travaillent à Luzenac, Pamiers, Tarascon, Siguer, Vicdessos."

Molts d'aquests contrabandistes són personalitats andorranes insospitables. Bonaventura Coma era, feia poc temps, vicesíndic del Consell General d'Andorra i conseller de Riba, el veguer episcopal. Per al comissari especial de la Guingueta d'Ix, el seu germà i ell són germanòfils i abonats al Correo español de Madrid. Han acompanyat moltes vegades alemanys de Barcelona a Andorra. Antoni Riba d'Ordino és conseller general i emparentat amb el veguer episcopal. El que és més citat és Gil Pintat, que canvia sovint de residència i ha arrendat una borda al maire de Siguer. *"Ces trafiquants d'or et de mulets ont plusieurs fois eu à subir les reproches violents des femmes des villages français de la frontière, les accusant de propagande allemande, plusieurs fois ces manifestations hostiles sont devenues violentes."*³⁷ És l'única menció de l'hostilitat de les poblacions de l'Arieja contra els contrabandistes: no hi ha res més a l'arxiu.

És un banquer originari de Cerdanya qui avança els fons. François Isidore Girvés, nascut el 10 de febrer de 1851 a Err, "comptable" a Tolosa de Llenguadoc, procura capitals als andorrans. Intercanvia bitllets espanyols per bitllets francesos mitjançant una comissió. Charles Farran, *changeur* a Tolosa de Llenguadoc, rep els bitllets espanyols però no és en la combinació: és, segons els termes del procurador, *"honorablement connu"*. La investigació a casa de Girvés no dona cap fruit i la policia no pot provar res. Es beneficia, doncs, d'un sobreseïment de la infracció en la llei del 3 d'abril de 1918, que reglamenta l'exportació dels títols i els valors mobiliaris.³⁸

3. Els lligams transfronterers: les desercions

A l'Arieja no són únicament verificades les relacions entre contraban i deserció, però els itineraris són coneguts gràcies a les informacions donades pel lloc militar de Cervera de la Marenda :

"Les contrebandiers espagnols [sûrement andorrans] qui font passer la frontière aux déserteurs français sont souvent aidés par un Espagnol de Lézignan (Aude) nommé Mamés. Les déserteurs s'arrêtent à Caunus [en réalité Comus] (limite de l'Aude et de l'Ariège) dans une auberge espagnole ; le 16 août dernier, le buraliste de ce village a fait une commande de tabac à un contrebandier qui conduisait trois déserteurs, l'un originaire de Narbonne, le deuxième d'Escalus (Aude) [L'Escala près de Puèg-verd (Puivert)], le troisième d'Ornaison près de Lézignan. Les contrebandiers passent habituellement par Prades (Ariège), où ils s'arrêtent dans une auberge ; puis ils traversent une forêt et vont sortir sur le versant d'une colline découverte à Castellet³⁹ [sic] (Ariège); de là, ils descendent dans un ravin fermé par une palissade et de dirigent alors vers l'Andorre."

37. ADAr 5 M 127: informe del comissari especial de la Guingueta d'Ix, Lambert, al ministre de l'Interior, 6 de juliol de 1918.

38. ADHG 15 Z 37: correu del procurador de la república al prefecte, 28 d'octubre de 1918.

39. Perlas e Castelet [Perles-et-Castelet], poble de la vall d'Arieja.

De Comus a Pradas⁴⁰ [Prades], el bosc de Feyche, el del Causinal, llavors Le Castelet i potser la vall del Tessolar [Tessoula] que permet arribar al port de Fontargent i Soldeu, a Andorra.⁴¹

A l'oest de la serralada, els policies fan la mateixa observació el juny de 1915:

*"Le passage des déserteurs ou des étrangers continue, dans les deux sens, à la frontière espagnole, sans que les postes militaires établis pour cette surveillance puissent le diminuer. [...] En effet, il est hors de doute que celui qui veut franchir la frontière, sans être aperçu, le fait de nuit. [...] Si quelque blessé ou convalescent en permission, veut passer en Espagne, on ne les empêchera pas. Les gens de ce pays frontière, sont trop contrebandiers ou chasseurs, pour que la montagne ait des secrets pour eux et si par extraordinaire, un d'eux, soldat mal intentionné, ne la connaissait pas, il trouverait dans son voisinage assez de complicités pour lui permettre de la franchir sans risque."*⁴²

Ja ho hem assenyalat, les xarxes de contrabandistes andorrans tenen també relacions amb els serveis secrets alemanys de Barcelona. L'agost de 1918, el ministre de l'Interior informa el comissari especial de Foix que un alemany de Barcelona rebria correu de París a través d'Andorra "où il a des intelligences parmi les contrebandiers et les douaniers andorrans et français". Existiria a Andorra una organització que permetria el pas del correu entre França i Espanya, que així escapava del control postal.⁴³

La posició dels andorrans no difereix de la dels catalans, i vacil·la entre la francofilia i la germanofília: *"Le reste du peuple espagnol, ballotté de droite à gauche, suivant la tournure que prennent ou semblent prendre les événements, joue vis-à-vis de la France au parent pauvre, un peu jaloux et envieux de la grande et riche voisine et se rapproche ou s'éloigne tour à tour de nous, suivant qu'il croit ou non, à notre victoire finale"*.⁴⁴ Segons els informes

Fotografia de Henri Gaussen, 1913. Plaça d'Andorra la Vella. Fons Gaussen. Arxiu departamental d'Alta Garona.

40. Són pobles del planell de Sault entre Quilhan [Quillan] i Acs.

41. ADAr 5 M 127: carta confidencial del comissari del govern a les fronteres al prefecte el 26 de setembre de 1918.

42. AD dels Pirineus Atlàntics 1 M 89: informe del comissari de Donibane Lohizune (Saint-Jean-de-Luz) al sotsprefecte de Baiona, 18 de juny de 1915.

43. ADAr 5 M 127: correu del controlador general dels serveis d'investigacions judicials al comissari especial de Foix, 3 d'agost de 1918.

44. AD dels Pirineus Orientals 1 M 614: carta del prefecte al general Ferré, 5 d'agost de 1915.

de la policia, sembla fins i tot que Andorra sigui més propera a les potències centrals:

*"L'Andorre, soumise à l'influence des prêtres espagnols, est complètement germanophile. La France avait autrefois un certain nombre de partisans qui se sont faits de plus en plus rares. [...] Les journaux les plus répandus en Andorre sont 'La Vanguardia', 'El Tempio' [sic] et surtout 'La Veu de Catalunya' et 'El Correo Catalan'. Les agents du consulat allemand sont à Ordino, Bonaventure Coma, à Soldeu, L'Hostet et aux Escaldes, le docteur Francisco Pla. Coma aurait fait parvenir des brochures allemandes à Siguer, L'Hostet à L'Hospitalet et Porté. Cette contrebande est liée à celle des mulets et de l'or."*⁴⁵

Per lluitar contra un risc real de propaganda alemanya, el gener de 1917 el ministre endureix el règim dels fronterers. Els que tenen la nacionalitat espanyola i els francesos que resideixen a Espanya, prop de la frontera, tindran un visat obligatori cada tres mesos en el seu passaport de fronterer, cosa que *"préviendra les dangers qui peuvent résulter de ce que ces documents soient égarés ou cédés moyennant argent."*⁴⁶ L'objectiu és impedir també als pares de desertors d'anar a avituallar-los, ja que des del pas a Espanya d'un soldat, la família ja no obté passis. Hi ha una voluntat política de restringir els passos suprimint un cert nombre de drets als fronterers i és el cas per a *"les ascendants ou descendants, femmes, frères, sœurs, oncles et tantes des déserteurs ou insoumis [qui] ne peuvent obtenir de carte de frontalier."*⁴⁷ Només els nens els pares dels quals tenen la targeta poden travessar la frontera. Aquestes traves són mal percebudes per les poblacions concernides.

La targeta fronterera és modificada mitjançant una convenció signada entre França i Espanya el 1917. Un decret del ministre de l'Interior, Sr. Malvy, del 21 de maig de 1917, determina els límits de les zones frontereres franceses i forasteres i atorga la qualitat de fronterer. Cap municipi de l'Arieja no és considerat com a fronterer. El prefecte discuteix d'altra banda l'existència d'una zona fronterera: *"Les difficultés et l'éloignement des villages espagnols n'attirent pas les frontaliers étrangers et amènent très exceptionnellement les habitants des villages français à se rendre en Andorre et en Espagne."*⁴⁸ De la mateixa manera, nega que la Vall d'Aran sigui zona fronterera. Andorra així com Vielha i la baixa Vall d'Aran⁴⁹ són tanmateix considerades zones frontereres pel ministre de l'Interior.

El problema és sobretot per als andorrans: *"Leur situation privilégiée de protégés français doit les affranchir de l'obligation de passeport. Aucune autorité diplomatique*

45. ADAr 5 M 127: informacions sobre Andorra, sense data i origen. Mateix informe que el del comissari especial de la Guingueta d'Ix el juliol de 1918.

46. ADPO 1 M 619: correu del ministre dels Afers estrangers a l'ambaixador de França a Madrid, 11 de gener de 1917.

47. ADPO 1 M 614: llibre del guarda fronterer dels Pirineus Orientals.

48. ADAr 5 M 103: correu del ministre de l'Interior al prefecte el 9 de març de 1917.

49. AD de Alta Garona M 1203: carta del ministre de l'Interior (director de la Seguretat general) al prefecte el 18 de març de 1918.

ne pourrait d'ailleurs les leur délivrer dans leur pays." Proposa només exigir documentació en què s'estableixi la seva identitat, per tal d'evitar altres entrades per aquesta frontera.⁵⁰ El problema ve del fet que els andorrans no són considerats estrangers, cosa que és a l'origen d'un intercanvi de correu entre el prefecte de l'Arieja i el dels Pirineus Orientals el març de 1918: "Les vallées d'Andorre étant rattachées à la France par des liens très spéciaux, il conviendrait de faire disparaître des cartes frontalières à délivrer aux habitants d'Andorre, tout ce qui pourrait évoquer l'idée de nationalité étrangère."⁵¹ La situació administrativa dels andorrans fluctuarà. L'octubre de 1917 són admesos al règim fronterer. Es poden doncs beneficiar d'aquest règim a la zona que connecta les Valls amb França i només s'han de proveir d'un passaport quan vagin més enllà d'aquesta zona. La demanda serà adreçada, amb dues fotografies, pel síndic al prefecte de les Pirineus Orientals. S'apuntarà en les targetes cada tres mesos pel comissari especial de la Guingueta d'Ix o pel de l'Ospitalet. Aquest nou règim funcionarà a partir de l'1 de novembre de 1917.⁵²

A l'Arieja les autoritats tenen una visió molt negativa, per no dir xenòfoba, dels andorrans.⁵³ El comissari especial de l'Ospitalet critica els andorrans, "qui sont en général, fourbes, hypocrites et peu respectueux de nos lois".⁵⁴ Ni tan sols després de la guerra, el prefecte de l'Arieja no accepta el fet que els andorrans només han de tenir un certificat concedit pel veguer de França a Andorra per entrar a França.

"Or, ces étrangers qui la plupart du temps ne vivent que de contrebande, franchissent la frontière en des points où leur passage échappe à tout contrôle et ne peuvent lorsqu'ils sont rencontrés sur notre territoire se prévaloir d'aucune pièce. Ils se bornent à déclarer qu'ils sont Andorrans sans qu'il soit possible à nos agents de vérifier cette assertion. Cet [sic] ainsi que des Espagnols usent et abusent de cet expédient. [...] Outre que certains Andorrans peuvent être dangereux pour eux-mêmes ou parce qu'ils auront servi d'intermédiaires, l'apparente qualité d'Andorran peut dissimuler d'autres nationalités."

Targeta fronterera d'andorrà. El terme "nationalité" hi és suprimit. ADAr 5M103

50. ADAr 5 M 103: telegrama del prefecte al ministre de l'Interior, 23 de març de 1915.

51. ADAr 5 M 103: carta del prefecte dels Pirineus Orientals al prefecte de l'Arieja, 23 de març de 1918.

52. ADAr 5 M 103: carta del prefecte dels Pirineus Orientals al Síndic general de les valls d'Andorra a Encamp, 12 d'octubre de 1917.

53. El prefecte dels Pirineus Orientals és el delegat permanent del copríncep francès i així és el protector dels súbdits andorrans d'aquest: no té doncs la mateixa visió de les coses que la del seu col·lega de l'Arieja! Nota d'A. Balent.

Proposa fer saber al veguer de França a Andorra que els que estiguessin en situació irregular haurien de ser expulsats.⁵⁵

Els temors de les autoritats ariegeses, el comissari especial i el prefecte, semblen exagerats. Existeix, de fet, un contraban entre Andorra i les valls del nord dels Pirineus i sembla que s'ha accentuat amb el conflicte i les penúries que ha engendrat. En canvi, la propaganda pacifista d'origen alemany ha passat a l'oest i a l'est de la carena, rarament al centre. Igualment, hi ha molt pocs desertors francesos a Andorra, ja que l'Arieja, almenys la part central, en tenia molt pocs. Dos viuen a Soldeu. Un va néixer a Aston (Arieja); la seva família hi va de visita freqüentment. L'altre, de 45 anys aproximadament, va néixer a Merens (Arieja). Viu a Andorra amb la seva dona. "*Les prisonniers évadés et les déserteurs passent de préférence par le col de Fontargente ou col des Cabannes. Ils sortent de France à la tombée de la nuit, traversent l'Andorre et passent en Espagne avant le jour.*"⁵⁶ Paradoxalment, els nombrosos desertors de la Cerdanya eviten el pas cap a Andorra i es refugien a Catalunya. Sembla que l'estatut d'Andorra, on l'Estat francès exerceix autoritat, hauria dissuadit nombrosos desertors d'instal·lar-s'hi: potser temen una intervenció policíaca francesa. L'exemple és donat pel més andorrà dels insubmissos francesos, el geògraf Marcel Chevalier, que passa l'agost de 1914 d'Andorra a la Seu d'Urgell abans d'arribar a Barcelona.⁵⁷

---

54. ADAr 5 M 103: correu del comissari especial de l'Ospitalet al prefecte, 17 de gener de 1919.

55. ADAr 5 M 103: informe del prefecte al ministre de l'Interior, 16 d'abril de 1919.

56. ADAr 5 M 127: informacions donades per un andorrà, Miquel Alís, rebutjat per ordre del prefecte de l'Aude el 28 de setembre de 1918.

57. Vegeu RUQUET, M. "Marcel Chevalier". *Muntanya*, 871, juny de 2007, p. 16-21.